

Сто років вітчизняній ендокринології

Ю. І. Караченцев

У листопаді 2019 року на державному рівні відзначається знаменна для науково-медичної спільноти України подія – 100 років від заснування Державної установи «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України».

Установа розпочала свою діяльність як Органотерапевтичний інститут, створення якого стало втіленням наукових ідей його засновника й першого директора, вченого зі світовим ім'ям, академіка Василя Яковича Данилевського.

З часу створення Інституту розпочато відлік розвитку усієї вітчизняної ендокринологічної науки на теренах не лише України, а й колишнього СРСР загалом.

Плануючи відкриття Інституту, В. Я. Данилевський ставив за мету такі основні задачі: фабричне виробництво лікувальних органотерапевтичних препаратів (біологічно активних витяжок із ендокринних залоз); науково-експериментальне дослідження та вивчення «активних речовин – субстратів самозцілення або хіміко-фізіологічного регулювання»; клінічне випробування й застосування органотерапевтичних препаратів для лікування відповідних (ендокринних) захворювань. І якщо на початку діяльності вироблялося лише декілька найменувань органопрепаратів, переважно тестикюлярна витяжка, то згодом, завдяки

впровадженню розробленого В. Я. Данилевським нового способу виготовлення придатних до тривалого зберігання спиртово-водних (безбілкових) витяжок із ендокринних залоз (патент № 14460 від 04.05.1926), Інститут налагодив для потреб практичної охорони здоров'я масштабне виробництво цілої низки органопрепаратів (спермоль, церебрин, оварин, простатин та ін.). Цей етап став дуже важливим у діяльності Інституту та визначив його подальший успішний розвиток.

Ще одна зі знакових подій у вітчизняній ендокринології відбулася 1923 року, коли приват-доцент В. М. Коган-Ясний, який згодом став одним із засновників вітчизняної школи клінічної ендокринології, у лабораторії фізіологічної хімії проф. О. В. Палладіна Харківського медичного університету за власною методикою виділив інсулін, тобто отримав витяжку інсуліну з підшлункової залози. У фізіологічній лабораторії під керівництвом В. Я. Данилевського, за участю Є. К. Приходькової та З. Є. Щавинської, на ізольованому серці експериментальних тварин вивчив можливий токсичний ефект цієї витяжки. Отримавши експериментальне підтвердження відсутності токсичного впливу органопрепарату інсуліну при застосуванні в малих дозах, В. М. Коган-Ясний випробував його дію на двох здорових лікарях-добровольцях і потім застосував для лікуван-

Рекламне повідомлення про реорганізацію Інституту

ня діабетичних хворих, які перебували в різних лікарнях Харкова. Було з'ясовано, що інсулін, отриманий особисто В. М. Коганом-Ясним, має виражені цукрознижувальні властивості і є достатньо ефективним для застосування в діабетиків, зокрема за умов дієтичної підготовки.

Як інсулін, так і інші органопрепарати, що вироблялися Інститутом, потребували поглибленої експериментальної перевірки. Необхідною була також власна лікарняна база. Тому в серпні 1926 р. В. Я. Данилевський зробив доповідь на пленумі Харківського медичного товариства про необхідність реорганізації Органотерапевтичного інституту зі значним розширенням попередньої діяльності та заснуванням власної клініки. Ця ідея була втілена в життя в лютому 1927 р.: Органотерапевтичний інститут було реорганізовано в самостійний Український органотерапевтичний інститут зі значним розширенням його науково-лікувальної та виробничої діяльності.

За безпосереднього керівництва В. Я. Данилевського були створені перші наукові лабораторії Інституту:

фізіологічна (зав. – проф. Є. К. Приходькова), біохімічна (зав. – проф. Г. Л. Ейнгорн), фармакотерапевтична (зав. – Г. В. Тутаєв). На початку 30-х років були організовані гемато-мікроскопічна (зав. – проф. С. П. Григор'єва) і хіміко-аналітична (зав. – проф. Н. С. Перстнев) лабораторії, відділ травлення (зав. – проф. Г. В. Фольборт), патоморфологічний відділ (зав. – проф. І. М. Пейсахович), патофізіологічний відділ (зав. – проф. С. Г. Генес), біохімічний відділ (зав. – проф. А. М. Утевський), зі складу якого відокремилася гормоно-хімічна лабораторія (зав. – проф. Г. Л. Ейнгорн).

Задачі нових структурних підрозділів полягали у вивченні фізіології ендокринних залоз, біологічної дії та біохімічних властивостей органопрепаратів, у вдосконаленні методів їх одержання. Робота в цьому напрямку ознаменувалася тим, що 1927 р. – уперше в СРСР! – у гормоно-хімічній лабораторії, яку очолював проф. Г. Л. Ейнгорн, було розроблено метод промислового виробництва інсуліну. З упровадженням цього методу виробнича частина Інституту почала випускати стан-

В. Я. Данилевський та співробітники наукових відділів Інституту

сидять (зліва направо):
Г. В. Фольборт, О. Н. Філіпова,
З. Є. Щавинська,
Є. К. Приходькова,
В. Я. Данилевський,
М. М. Денисенко;
стоять (зліва направо):
Б. А. Вартапетов,
П. А. Вялкова, А. М. Воробйов,
Г. В. Тутаєв, Вінокуров,
В. Д. Епштейн,
А. А. Ліндберг, Г. Л. Ейнгорн

На виробництві
органопрепаратів

дартизований інсулін у масовому масштабі, наприклад, з 1931 до 1940 р. його виробництво зросло у 18,5 разів, що дало змогу забезпечити інсуліном потреби не лише України та інших республік СРСР, але й експортувати його до ряду країн.

Згодом промисловий відділ виробляв уже 28 стандартизованих органопрепаратів. Пізніше, завдяки успіхам у галузі хімії гормонів, Інститут розпочав випуск синтетичних лікарських засобів (адреналін, дийодтирозин, кортизон, метилтестостерон, норадреналін, тиреоїдин, фолікулін та багато інших), деякі з них виробляються промисловістю ще й досі. З того часу і на довгі роки Інститут став флагманом державної фармацевтичної промисловості з виробництва гормональних та гормоноподібнодіючих лікарських засобів. Загалом за свою 100-літню історію співробітниками Інституту синтезовано понад 170 оригінальних біологічно активних сполук, розроблено й впроваджено в хіміко-фармацевтичну промисловість технології синтезу понад 120 лікарських засобів. Розробки Інституту в цьому напрямку захищені 138 авторськими свідоцтвами, 68 патентами України та 13 патентами зарубіжних країн. Із фірмою S-Trade AB (Швеція) укладено ліцензійний договір про передавання прав на використання розробленого в Інституті поліакриламідного гелю, а із ЗАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод» укладено ліцензійний договір про передавання прав на використання розробленої в Інституті оригінальної антидіабетичної сполуки – фенсукциналу. Представники нового покоління хіміків-синтетиків Інституту продовжують роботу в тих напрямках, які сформувалися впродовж багатьох років. Пошук і дослідження нових субстанцій, що стають основою для майбутніх ліків, є спільною працею фахівців у галузі органічного синтезу та аналізу, фармтехнологів, фармакологів і біологів Інституту. Ці дослідження відповідають сучасному світовому рівню медичної хімії і фармакології.

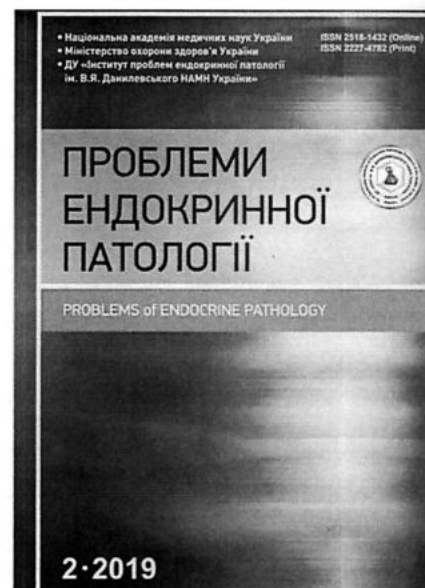
Поряд із задачами експериментального вивчення властивостей та організації виробництва препаратів перед колективом Інституту постала потреба з вивчення

хвороб залоз внутрішньої секреції, розроблення способів їх лікування. Тому одним із найважливіших етапів розвитку Інституту стало заснування в 1927 році його Ендокринологічної клініки, яка свого часу була першим у країні та другим у Європі ендокринологічним стаціонаром. Саме в Ендокринологічній клініці Інституту було закладено основи діагностики й лікування ендокринних захворювань, створено вітчизняну наукову школу клінічної ендокринології. Організатором та першим керівником клініки став приват-доцент, а пізніше проф. Віктор Мойсейович Коган-Ясний.

У 1930 році Інститут отримав новий статус: він став Всеукраїнським інститутом ендокринології та органотерапії і перетворився на єдиний керівний центр, що очолював розвиток експериментальної і клінічної ендокринології та органотерапевтичну індустрію в Україні. Задача Інституту полягала у вивченні розповсюдженості ендокринних захворювань в Україні, організації спеціалізованих ендокринологічних диспансерів, налагодженні їхньої роботи, розробленні та впровадженні нових удосконалених методів профілактики, діагностики та лікування ендокринних захворювань. У містах Дніпропетровськ, Донецьк, Київ, Одеса, Чернігів було відкрито філії Інституту, роботу яких контролював сектор соціальної гігієни та профілактики (керівник – М. С. Шиндлер).

Особливої уваги було приділено підготовці фахівців у новітній на той час галузі медицини – ендокринології. З цією метою в 1953 році Інститутом було започатковано проведення щорічних спеціальних навчальних зборів для лікарів, спочатку у формі декадників, а згодом – науково-практичних конференцій.

1965 року в Харкові відбувся Перший з'їзд ендокринологів України, на якому було відзначено важливий внесок Інституту в удосконалення спеціалізованої допомоги ендокринним хворим в Україні. Зокрема, за 12 років, що передували з'їзду, на спеціальних циклах Інститутом було підготовлено 728 ендокринологів (з них 601 – для України); на 12-ти декадниках, проведених Інститутом, було підготовлено 7307 лікарів (з них 3446 – для України).

З того часу і дотепер Інститутом проведено 63 щорічних навчальних зборів. Крім того, Інститут щороку проводить науково-практичні конференції з міжнародною участю «Данилевські читання» та «Ендокринна патологія у віковому аспекті».

У доповіді МОЗ на I з'їзді ендокринологів було окремо наголошено, що однією з найважливіших задач того часу була боротьба з ендемічним зобом у західних областях України, яку й організував та очолив Харківський інститут ендокринології. Завдяки вжитим заходам, упродовж 10 років (з 1955 до 1965) захворюваність на ендемічний зоб різко зменшилася, а місцями ендемія була подолана повністю. Відзначено також, що «Харківський інститут ендокринології та ендокринологічна служба УРСР під його керівництвом приділяли багато уваги профілактиці цукрового діабету в основному шляхом виявлення його ранніх форм. Це забезпечило зменшення тимчасової непрацездатності, запобігання ускладненням та інвалідизації хворих. Організувавши в Україні боротьбу з ендемічним зобом та широкомасштабне профілактичне виявлення ранніх форм цукрового діабету, Харківський інститут ендокринології й ендокринологічна служба країни вдалася до виявлення рідкісних захворювань. Унаслідок цього лікарі-ендокринологи взяли на постійний облік і лікування хворих із патологією системи гіпофіз – надниркові залози, з гіпофізарним нанізмом, статевим та фізичним недорозвиненням, гормональними порушеннями жіночої та чоловічої репродуктивних систем, із різними формами ожиріння та ін.» (цитуються за матеріалами з'їзду).

У 2000 році Інститут перейшов у підпорядкування Академії медичних наук України. Як визнання великої ролі академіка В. Я. Данилевського в становленні й розвитку вітчизняної ендокринології Постановою Кабінету Міністрів України Інституту присвоєно ім'я його засновника. З того часу Інститут має сучасну назву – Державна установа «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського Національної академії медичних наук України».

Свого часу в Інституті працювали науковці, з іменами яких пов'язано створення наукових шкіл вітчизняної ендокринології, добре відомих в Україні й у світі:

- школа клінічної ендокринології (В. М. Коган-Ясний, М. А. Копелович, О. П. Тихонова, М. В. Журова, Н. О. Кравчун, О. О. Хижняк);
- школа ендокринної хірургії (М. М. Шевандін, М. Р. Вебер, Н. Г. Цариковська, Ф. С. Ткач, Ю. І. Караченцев);
- школа з вивчення патогенезу та фармакологічної корекції цукрового діабету (С. Г. Генес, В. В. Полторак, Н. І. Горбенко);
- школа ендокринної гінекології (Н. Г. Цариковська, М. С. Бірюкова);
- школа репродуктивної ендокринології (Є. К. Приходькова, Б. А. Вартапетов, А. І. Гладкова);
- школа клінічної андрології (Б. А. Вартапетов, О. М. Демченко, В. О. Бондаренко);
- школа біохімії гормонів та медіаторів (А. М. Утевський, О. С. Ром-Бугославська);
- школа гістофізіології (Б. В. Альошин, Л. Ю. Сергієнко);
- школа зі створення стероїдних препаратів, препаратів з гормональною та антигормональною активністю (А. Я. Савицький, Г. І. Кіпріанов, Л. Н. Воловельський, В. В. Ліпсон);
- школа діагностики та лікування метаболічних порушень та корекції ваги (К. В. Місюра);
- школа нейроендокринології (О. О. Хижняк).

Сьогодні Державна установа «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського НАМН України» – сучасний багатопрофільний науковий центр. Структура й науковий потенціал Інституту дозволяють відтворювати всі ланки наукових досліджень з ендокринології: від теоретичного обґрунтування створення нових сполук, вивчення їхньої структури

та біологічних властивостей, розроблення нормативно-технічної документації до доклінічних і клінічних випробувань лікарських препаратів; від розроблення й удосконалення патогенетично обґрунтованих методів діагностики, лікування й профілактики ендокринопатій до впровадження власних розробок у практику охорони здоров'я.

За основними напрямками своєї діяльності Інститут співпрацює з провідними науковими установами й науковцями Австрії, Азербайджану, Албанії, Бельгії, Білорусі, Італії, Китаю, Нідерландів, Німеччини, Польщі, США, Узбекистану.

У майже півтисячному колективі Інституту серед близько 100 наукових співробітників працюють 12 докторів і 58 кандидатів наук, 8 професорів, 1 член-кореспондент НАМН України. Значна кількість науковців Інституту є членами міжнародних фахових товариств й асоціацій, як-от: EASD, IDF, ETA, ADA, INEFE тощо. З метою підвищення кваліфікації науковці проходять стажування в провідних наукових центрах за кордоном, беруть участь у роботі міжнародних наукових форумів.

Експериментальні відділи Інституту акредитовані на право розроблення та обґрунтування проектів гігієнічних нормативів лікарських засобів, напівпродуктів їх синтезу та інших хімічних сполук у повітрі робочої зони та атмосферному повітрі.

Інститут включений до переліку установ та закладів, уповноважених на проведення досліджень харчових продуктів (ідентифікація, випробування та оцінювання ефективності) для спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів і дієтичних добавок.

Дослідницьку роботу Інституту на сучасному рівні здійснюють наукові підрозділи, до яких належать: Відділ клінічної ендокринології; Відділ експериментальної фармакології та токсикології; Відділ експериментальної ендокринології; Відділ медичної хімії; Відділ епідеміології ендокринних захворювань і організації спеціалізованої допомоги; Відділ наукової інформації та патентно-ліцензійної роботи. За результатами наукових досліджень співробітниками Інституту лише за останнє десятиліття захищено 11 докторських та 28 кандидатських дисертацій; видано 29 монографій; опубліковано 625 статей у вітчизняних і 84 статті в закордонних наукових виданнях, 18 методичних рекомендацій, 121 нововведення; створено 76 новітніх технологій.

В Інституті з 2002 року працює спеціалізована рада Д.64.564.01 з правом приймати до розгляду й проводити захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора медичних наук за фахом 14.01.14 – ендокринологія. У спецраді захищено 18 докторських та 47 кандидатських дисертацій.

Починаючи з 2002 року, Інститут видає медичний науково-практичний журнал «Проблеми ендокринної патології», включений до переліку фахових видань МОН України та індексований у Scopus і багатьох інших міжнародних наукометричних базах (НБУ ім. В. І. Вернадського, Index Copernicus, UlrichsWEB, Google Scholar, Crossref та ін.). Засновниками журналу разом із Інститутом стали Національна Академія медичних наук України та Міністерство охорони здоров'я України.

Лікувально-діагностичну допомогу ендокринним хворим від самого заснування та дотепер надає Ендокринологічна клініка Інституту. На сьогодні це сучасний стаціонар на 140 ліжок-місць, де щороку лікуються близько 4 тисяч пацієнтів, переважно з патологією середнього й важкого ступеня, не лише з України, а й з інших країн. Клініка має сертифікат ISO 9001 та акредитована МОЗ України на вищу категорію. Вона є клінічною базою Фармакологічного комітету МОЗ України, бере участь у проведенні міжнародних багатоцентрових рандомізованих порівняльних досліджень фармацевтичних препаратів. Починаючи з 1941 року, на базі клініки здійснює свою педагогічну й науково-лікувальну діяльність Кафедра ендокринології і дитячої ендокринології ХМАПО.

У складі клініки працює консультативна поліклініка, яка з метою уточнення діагнозу та тактики лікування здійснює щорічно 70–80 тис. прийомів пацієнтів майже з усіх областей України. У роботу підрозділу впроваджено сучасний комп'ютеризований документообіг. Понад десять років у поліклініці працює денний стаціонар.

Від заснування Ендокринологічної клініки Інституту й дотепер в її терапевтичних відділеннях проліковано понад 110 тис. хворих, у хірургічному відділенні проведено понад 53 тис. операцій.

Сьогодні, відзначаючи свій 100-річний ювілей, Державна установа «Інститут проблем ендокринної патології ім. В. Я. Данилевського Національної академії медичних наук України» залишається стабільно міцним творчим колективом, здатним вирішувати найскладніші задачі сучасної ендокринології, таким, що з упевненістю дивиться в майбутнє.